

УДК 378.096.4(477.53):7«1921/1933»

*Наталія Дем'янюк,
м. Полтава*

ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА ПОЛТАВСЬКОГО ІСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ІЗ 1921 ПО 1933 РІК

У статті розкрито зміст діяльності кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти (ІНО) з підготовки педагогічних кадрів у період із 1921 по 1933 рік. Схарактеризовано її основні напрями: музично-теоретичну, диригентсько-хорову, інструментально-виконавську, методичну підготовку майбутніх учителів; організацію науково-дослідницької роботи і педагогічної практики студентів у різноманітних освітніх закладах; підготовку концертних програм і виступів студентського хору та інших колективів художньої самодіяльності; проведення активної громадської та культурно-масової роботи в межах навчального закладу, міста й області. Визначено особливості форм і методів навчально-виховної роботи.

Ключові слова: *кафедра мистецтвознавства, педагогічні кадри, музично-теоретична, диригентсько-хорова, інструментально-виконавська, методична підготовки.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування системи освіти значно актуалізуються проблеми підвищення ефективності навчально-виховного процесу, удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя. Їх успішному вирішенню сприятимуть не лише поліпшення наукового та навчально-методичного забезпечення, розробка й упровадження інноваційних підходів і технологій, а й пізнання, всебічне осмислення і раціональне застосування прогресивного досвіду минулого, найкращих здобутків вітчизняної педагогіки.

Фахова підготовка вчителя музичного мистецтва передбачає формування в нього спеціальних професійних компетентностей: музично-теоретичних, диригентсько-хорових, інструментально-виконавських тощо. На різних етапах розвитку вітчизняної системи освіти вона зазнавала деяких змін і відзначалась певною специфікою. Важливе теоретичне і практичне значення, на наш

погляд, має вивчення багатогранної діяльності кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти (ІНО) з підготовки педагогічних кадрів, особливостей її змісту, форм і методів у період з 1921 по 1933 рік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення і розвитку національної системи освіти, методологічні, методичні, організаційні засади професійної підготовки вчителя, різноманітні аспекти мистецької та музично-педагогічної освіти в Україні досліджувались у монографіях Б. Года, О. Єрмака, П. Киридона (висвітлено історію Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, його видатні досягнення з моменту заснування, напрями, умови й особливості підготовки педагогічних кадрів у минулому і сьогоденні) (Год, Єрмак, & Киридон, 2009), Н. Дем'яненко (здійснено ретроспективний логіко-системний аналіз процесу становлення змісту, структури, поєднання теорії та практики загальнопедагогічної підготовки вчителя в Україні ХІХ – першої третини ХХ століття), О. Лобач (відображено результати ретроспективного аналізу становлення кафедри музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, схарактеризовано напрями її поліаспектної діяльності) (Дем'янюк, Вовченко, Гайдамака, 2014), О. Отич (2008) (висвітлено історичний досвід використання мистецтва у формуванні особистості, проаналізовано методологічні підходи до розвитку індивідуальності педагога його засобами), Н. Сулаєвої (2013) (представлено концептуальні засади неформальної мистецької освіти, умотивовано необхідність конвергентного поєднання формальної педагогічної освіти з неформальною мистецькою освітою, висвітлено її потенціал у збагаченні професійної компетентності майбутніх учителів), Т. Танько (1998) (визначено етапи становлення і розвитку музично-педагогічної освіти в Україні, обґрунтовано систему музично-педагогічної підготовки вчителів, проаналізовано навчально-виховний процес вітчизняних педагогічних закладів у 20–80-ті роки минулого століття), наукових працях Т. Благової (2009) (розкрито особливості розвитку загальної та професійної мистецької освіти на Полтавщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття,

схарактеризовано основні тенденції розвитку змісту мистецьких дисциплін у навчальних закладах різних типів), О. Лавріненка (1998) (виявлено специфіку практичної професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України в 1917–1928 роках) та інших вітчизняних істориків, педагогів, мистецтвознавців.

Мета статті – висвітлити діяльність кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти з різнобічної фахової підготовки майбутнього вчителя в період з 1921 по 1933 рік.

Виклад основного матеріалу. Спеціальну музичну підготовку вчителя в Полтавському інституті народної освіти здійснювала кафедра мистецтвознавства з моменту його утворення (1921 р.), тобто об'єднання окремо функціонуючих у Полтаві Педагогічного інституту та Історико-філологічного факультету в один вищий навчальний заклад. Незважаючи на недостатність приміщень, відсутність інвентарю і незадовільне матеріальне забезпечення, за свідченням документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а саме – доповідного листа професора Харківського ІНО Є. Кагарова у Відділ підготовки робітників освіти, воно відбулося 12 квітня 1921 року разом із обранням «президії ІНО: ректора В. О. Щепотьєва, проректора Н. Ю. Мірза-Авакьянц, секретаря І. Я. Чаленка» (Доповідний лист, с. 145). Контингент студентів на той час становив 706 осіб.

Кафедру мистецтвознавства в період з 1921 по 1933 рік очолював відомий український музикознавець, педагог, етнограф, хореограф, диригент і композитор В. Верховинець (1880–1938), який увійшов до складу ради інституту 15 квітня 1921 року (Доповідний лист, с. 149). У «Списку професорів і преподавателів Українського вищого інституту народної освіти в Полтаві» (тут і далі зберігається мова оригіналу) зазначалось, що він «скінчив школу Лисенка в Києві по курсу теорії музики, гармонії та композиції. Хормейстер київських українських театрів. Робив записи пісень і звичаїв народних на Київщині, Херсонщині та Поділлі. Маються аранжировки цих пісень. Друковані праці: «Весілля в с. Шпичинці Київської губернії» /

Видання Київського Наукового Товариства» (Доповідний лист, с. 148). Отже, на цей час він був визнаним і авторитетним в Україні музикознавцем, етнографом, хормейстером, педагогом, композитором.

За кафедрою закріплювався кабінет мистецтвознавства, який був навчально-методичною базою для кращого засвоєння отриманих на лекційних заняттях теоретичних знань, здобуття відповідних практичних умінь і навичок, оволодіння музичними інструментами (фортепіано, скрипка), виконання практичних вправ і завдань із сольфеджіо, вокалу, хорового диригування, читання партитур, транспозиції, вивчення дитячих ігор із піснями, забезпечення концертних виступів тощо. Для вдосконалення виконавської майстерності необхідною була організація різних за складом інструментальних ансамблів. Проте на початковому етапі матеріальний фонд кафедри гостро потребував поповнення музичними інструментами.

Кафедра забезпечувала викладання майбутнім педагогам і вихователям передбаченого навчальними планами курсу «Мистецтвознавство (співи і музика)», що належав до загальних дисциплін. На початковому етапі він читався двома викладачами – В. Верховинцем (лекції на III курсі) і Ф. Попадичем (лекції на I і II курсах) (Матеріали про стан та навчально-виховну роботу Полтавського ІНО за 1921–1924 н. р.). До кадрового складу кафедри також входила посада лаборанта, який допомагав студентам у виконанні різного типу практичних робіт і завдань, надавав необхідну методичну допомогу. Водночас він виконував функції акомпаніатора на заняттях із вокалу, хорового співу, диригування, ілюстратора фортепіанних творів (Записки Полтавського ІНО, с. 36). У 1924–1925 рр. цю посаду обіймав відомий пізніше піаніст, педагог і композитор, викладач Полтавського музичного училища імені М. В. Лисенка С. Шевченко.

В обсязі інтегрованого курсу «Мистецтвознавство (співи і музика)» В. Верховинець читав лекції з елементарної теорії музики, історії української музики, історії всесвітньої музики, гармонії (для більш здібних слухачів), методик музичного виховання і хорового співу, проводив практичні та лабораторні

заняття з гри на музичному інструменті (фортепіано, скрипка), сольфеджіо, диригування дитячими піснями і хоровими творами, хорового співу тощо. Розробляючи навчально-нормативну документацію, методичні матеріали до викладання теоретичних і практичних музичних дисциплін, він зважав на те, що «завдання музкерівника дуже широкі, він мусить бути не тільки музично освіченою людиною, але й освіченим педагогом, який, користуючись різними формами музвиховання, мусить навчати молоде покоління сприймати і відтворювати музичні цінності, виховувати нові музичні таланти...» (Верховинець, 1989, с. 37).

У «Статуті Полтавського інституту народної освіти» серед форм організації навчального процесу визначались лекційні заняття, лабораторні та науково-семінарські роботи, наукові спостереження і досліди, практика навчання, студіювання методик, підручників, науково-навчальної та популярної літератури відповідних фахів, трудова практика, проведення студентських конференцій для обговорення результатів практик, науково-дослідної роботи тощо (Доповідний лист, с. 164).

Музично-теоретична підготовка студентів здійснювалась згідно з класичними академічними засадами. Її зміст чітко відображено, наприклад, у розроблених В. Верховинцем «Програмі лекцій з мистецтвознавства, призначених для I-го курсу факультету старшого концентру Полтавського ІНО або ж I-го курсу дошкільного факультету» та «Програмі лекцій з мистецтвознавства, призначених для II-го курсу факультету старшого концентру Полтавського ІНО або ж II-го курсу дошкільного факультету» (Верховинець, 1930).

За навчальним планом на дисципліну «Мистецтвознавство (співи і музика» на першому курсі шкільного факультету відводилось 40 лекційних годин, із яких 30 годин – на вивчення теорії музики, 10 годин – на методику хорового співу та короткий огляд історії музики і музичних інструментів, на першому курсі дошкільного факультету – 60 лекційних годин, із яких 30 годин – на вивчення теорії музики, 10 годин – на методику одно-, дво- і чотириголосного хорового співу, 10 годин – на студіювання нової

хорової літератури на сучасні теми, 10 годин – на знайомство з роялем, гру на роялі та шумовий оркестр.

На першому курсі теорія музики вивчалась упродовж навчального року – 30 тижнів по 1 годині на тиждень. Вивчались звук та його властивості, назви, тривалість звуків, нотний стан, ключі, інтервали, знаки альтерації, лади, транспозиція, енгармонізми, синкопи, мелізми, динаміка, темпи тощо.

Вивчення теорії музики на другому курсі також розраховувалось на 30 тижнів по 1 годині на тиждень. Перші 15 тижнів відбувалось повторення і закріплення вивченого на попередньому курсі матеріалу, потім вивчались тризвуки та їх обернення, секвенції, каденції, домінантсептакорди, нонакорди та їх обернення, модуляції тощо.

Паралельно проводились заняття з оволодіння фортепіано (знайомство з інструментом, гра мелодій одно- і двоголосних пісень, мажорних і мінорних гам і акордів). Певний час приділявся вивченню історії інструментів – дерев'яних, мідних, ударних і струнних.

У методичних рекомендаціях до навчальних програм наголошувалось, що всі теоретичні положення і правила мають демонструватись відповідними «сольфеджіями, сольмізацією та піснями одно- й двоголосними» (Верховинець, 1930, с. 2). Для цього найчастіше застосовувався український народнопісенний матеріал, здебільшого записаний, оброблений і систематизований В. Верховинцем у попередні часи, як-от: «Іди, іди, дощику», «Горобейко і сестричка», «Ой ходить Іванко», «Розлилися води», «Ходить гарбуз», «Шумить, гуде сосонька», «Шум», «Мак» тощо. Зазначалося, що всі лекції мають бути проведені «методично, отже, бути зразком лекцій для дітей у трудшколі» (Верховинець, 1930, с. 3), що дозволяло майбутнім педагогам поступово оволодівати методикою музично-виховної роботи.

Найбільш здібним студентам пропонувалось виконання завдань із гармонії, але це було однією з форм позааудиторної роботи.

Вивчення теорії музики на заняттях поєднувалось із засвоєнням інших спеціальних музичних дисциплін – історії української музики, історії всесвітньої музики тощо, у такий спосіб широко застосовувались міжпредметні зв'язки. Провідним принципом їх викладання був розгляд музичних явищ і форм в історії музичного мистецтва в тісному зв'язку із соціально-економічними процесами. З цього приводу В. Верховинець зазначав, що не можна обмежуватись «викладанням одних лише життєписів композиторів, самим лише формальним аналізом їхніх творів...» (Верховинець, 1930, с. 5).

Важливою ділянкою роботи кафедри була диригентсько-хорова підготовка майбутніх учителів, що забезпечувалась викладанням хорového диригування, хорového співу, методики роботи з хором. Вона включала виконавський, теоретичний, методичний, культурно-просвітницький аспекти та здійснювалась на лекційних, практичних групових, індивідуальних заняттях, а також на репетиціях організованого В. Верховинцем студентського хору Полтавського ІНО. Як експериментальна лабораторія він складався з кращих співаків і забезпечував формування необхідних професійних компетентностей майбутніх учителів, керівників хорових і вокальних гуртків, організаторів позакласної культурно-масової роботи. Помітна увага приділялась розвитку культури мовлення, уміння володіти голосовим апаратом, артистизму.

З метою формування національної культури студентської молоді викладачами кафедри важлива роль надавалась українському народнопісенному репертуару: аранжуванням і хоровим обробкам народних пісень В. Верховинця, М. Вериківського, Г. Верьовки, П. Демуцького, П. Козицького, М. Леонтовича, М. Лисенка, Ф. Попадича, К. Стеценка та інших українських композиторів («Ой і не стелися», гарм. М. Лисенка, «Вишні-черешні», обр. М. Леонтовича, «Ой, дуб дуба», гарм. П. Козицького, «Їхали козаки», «Ой у полі вітер віє», «Ой дівчина по гриби ходила» обр. В. Верховинця та ін.). Разом із тим, на заняттях вивчались пісні інших народів, зразки української, російської та західноєвропейської хорової класики, революційні масові пісні

(муз. В. Верховинця на сл. В. Чумака «Більше надії, брати», на сл. Д. Загула «Грими, грими, могутня пісне», на сл. М. Вороного «За Батьківщину» та ін.), різнохарактерні авторські твори В. Верховинця («Ой красна весно», сл. Ю. Жилка, «На стрімчастих скелях», сл. П. Тичини, «Облетіли пелюстки», сл. В. Чумака та ін.). Студентський хор Полтавського ІНО відзначався високою виконавською культурою, справжнім професіоналізмом, адже професор В. Верховинець був видатним хоровим диригентом і талановитим хормейстером-організатором.

Окрім вирішення конкретних навчально-виховних завдань у студентському хорі, викладачами кафедри забезпечувалась його активна концертно-просвітницька діяльність. Так, упродовж першого триместру 1925–1926 академічного року були проведені такі культурно-масові заходи: «06.11.1925 р. – концерт, присвячений жовтневим святкам, в залізничних майстернях П. З. в об'єднанні з хорами залізничників і агротехніків (уранці); 06.11.1925 р. – концерт у будинку Агротехнікуму з його хором (увечері); 07.11.1925 р. – концерт у приміщенні ІНО (вранці); 07.11.1925р. – концерт у Полтавському міському театрі під час засідання Міської ради (ввечері); 08.11.1925 р. – концерт у підшефній військовій частині 74 полку; 06.12.1925 р. – концерт на з'їзді вчителів у «Робосі»; 14.12.1925 р. – концерт, присвячений білоруській пісні, на користь пролетарського студентства в Полтавському ІНО» (Записки Полтавського ІНО, с. 17).

Диригентами на таких заходах часто виступали студенти, що сприяло вдосконаленню їх професійної підготовки. Цікавою і педагогічно доцільною формою організації навчально-виховного процесу було систематичне проведення після репетицій і концертів підсумкових диспутів і бесід, що давало студентам можливість проаналізувати позитивні та негативні результати своєї роботи та зробити відповідні висновки.

Важливими напрямками роботи кафедри мистецтвознавства були озброєння студентів методиками викладання музичних дисциплін, підготовка майбутніх педагогів до навчально-виховної діяльності в школі, у позашкільний час, у колективах художньої самодіяльності тощо.

У Статуті Полтавського ІНО (1921 р.) зазначалось, що «крім наук обов'язкових, по бажанню слухачів, викладаються предмети необов'язкові, але тісно зв'язані з потребами майбутньої діяльності учителя як культурного робітника на ниві народної освіти: теорія дошкільного виховання (3 год. на тиждень), теорія позашкільної освіти (3 год. на тиждень), рухливі ігри (2 год. на тиждень) та інші (Доповідний лист, с. 159). Так, наприклад, професором В. Верховинцем був розроблений спеціалізований курс «Дитячі ігри», що передбачав опанування студентами музичного ігрового репертуару (вивчення пісенного супроводу гри, сюжету, засобів драматизації, хореографічних рухів), побудованого на матеріалі українського різножанрового фольклору: пісенного, ігрового, поетичного, танцювального.

Про особливості викладання цього курсу С. Шевченко розповідав: «Зайде, бувало, Василь Миколайович до аудиторії, усміхнеться до нас та й скаже: «Забудьте, будь ласка, про свій вік. Ви – не студенти. Ви – дошкільнята. А тепер давайте гратись». І справді, кожен з нас немов відчував себе дитиною, а Василь Миколайович тим часом з'єднував наші руки, сам підхоплював переднього і, приспівуючи: «диби-диби, диби-би...», та пританцювуючи, вів рядочком за собою. Вивчені у той спосіб ігри ми проходили з дітьми полтавських інтернатів. Там уже ми були вихователі! Там Василь Миколайович давав нам повну волю, а після тих занять детально розбирав роботу кожного» (Спогади Шевченка С. А., с. 5).

Викладачами кафедри мистецтвознавства здійснювалось керівництво науково-дослідницькою діяльністю студентів, виконанням наукових проектів і рефератів, організовувалась їхня педагогічна практика в школах і дошкільних закладах, проводились студентські конференції для обговорення їх результатів і визначення шляхів усунення недоліків у подальшій роботі.

Викладання усіх навчальних дисциплін здійснювалося на основі загальних педагогічних принципів – науковості, систематичності, послідовності, доступності, наочності, єдності теорії та практики тощо. Зразковим проведенням занять викладачі

прагнули сформувати в студентів необхідні професійні компетентності, передати свій багатий педагогічний досвід.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави вважати, що важливе наукове і культурне значення мають педагогічні традиції підготовки фахівців, що склались у діяльності кафедри мистецтвознавства Полтавського інституту народної освіти в зазначений історичний період (1921–1933 рр.). Вона забезпечувалась високопрофесійними викладачами під керівництвом В. Верховинця та охоплювала декілька напрямів: музично-теоретичну, диригентсько-хорову, інструментально-виконавську, методичну підготовку майбутніх учителів; організацію науково-дослідницької роботи студентів і педагогічної практики в різноманітних освітніх закладах; підготовка концертних програм і виступів студентського хору та інших колективів художньої самодіяльності; проведення активної громадської та культурно-масової роботи в межах навчального закладу, міста й області. Підготовка педагогічних кадрів викладачами кафедри мистецтвознавства відзначалась ґрунтовним характером і забезпечувала формування в студентів необхідних фахових компетентностей для роботи в школах, дошкільних навчальних і позашкільних культурно-освітніх закладах.

Список літератури

- Благова, Т. О. (2009). *Розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Полтава: Оріяна.
- Верховинець, В. М. (1989). *Весняночка*. (5-те вид.). Київ: Музична Україна.
- Верховинець В. М. (1930). *Програма лекцій з мистецтвознавства для студентів I та II курсів старшого концентру та дошкільного факультету Полтавського ІНО на 1930/31 рік*. Архів Я. В. Верховинця.
- Год, Б., Єрмак О., & Киридон П. (2009). *Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність*. Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка.
- Записки Полтавського ІНО 1925/26 ак. року*. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
- Дем'яненко, Н. М. (1998). *Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.)*. Київ: ІЗМН.
- Дем'янюк, Н. Ю., Вовченко С. В. & Гайдамака В. М. (2014). *Кафедра музики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: ретроспективний аналіз*. Левченко Г. С., Лобач О. О. (Ред.). Полтава: ТОВ АСМІ.

- Доповідний лист професора Харківського ІНО Є. Кагарова*. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Фонд. 166, опис 1, одиниця зберігання 1101.
- Лавріненко, О. А. (1998). *Практична професійно-педагогічна підготовка вчителя у вищих закладах освіти України (1917–1928 рр.)* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
- Матеріали про стан та навчально-виховну роботу Полтавського ІНО за 1921–1924 н. р.* Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Фонд 166, опис 2, одиниця зберігання 1123.
- Отич, О. М. (2008). *Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти*. Зязюн І. А. (Ред.). Чернівці: Зелена Буковина.
- Спогади Шевченка С. А.* Архів Я. В. Верховинця.
- Сулаєва, Н. В. (2013). *Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
- Танько, Т. П. (1998). *Музично-педагогічна освіта в Україні*. Харків: Основа.

Natalija Dem'yanko

ACTIVITY OF THE ART STUDIES DEPARTMENT IN POLTAVA INSTITUTE OF PUBLIC EDUCATION IN THE PERIOD FROM 1921 TO 1933 YEAR

The article outlines the essence of the activity of the Department of Art Studies in Poltava Institute of Public Education (INO) for the training of pedagogical staff in the period from 1921 to 1933. The material and organizational-methodical conditions of its creation and functioning under direction of the famous Ukrainian musicologist, teacher, ethnographer, choreographer, conductor and composer V. M. Verkhovynets are revealed. The main directions of department's activity are described: musical-theoretical, conductor-choir, instrumental-performing, methodical training of future teachers; organization of research work and pedagogical practice of students in various educational institutions; preparation of concert programs and performances of student choir and other amateur art groups; conducting active public and cultural-mass work within the educational institution, city and region. The forms of educational process organization, including lecture classes, laboratory and scientific workshops, scientific observations and experiments, practice of teaching, studying of techniques, textbooks, scientific and educational and popular literature of corresponding specialties, labor practices, holding of student conferences for discussion of practical results are determined. The features of organization and diverse activities (educational, rehearsal, concert) of student choir in Poltava INO are revealed. Methods and principles (scientific, systematic, consistency, accessibility, visibility, unity of theory and practice of teaching educational disciplines are revealed).

Keywords: *department of art studies, pedagogical staff, musical-theoretical, conductor-choir, instrumental-performing, methodical training.*

References

- Blahova, T. O. (2009). Rozvytok shkilnoi i profesiinoi mystetskoï osvity na Poltavshchyni (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Development of school and professional artistic education in Poltava region (second half of the XIX – early XX centuries)]. Poltava: Oriiana.
- Verkhovynets, V. M. (1989). Vesnianochka. (5-te vyd.) [Spring break]. Kyiv: Muzychna Ukraina.
- Verkhovynets, V. M. (1930). Prohrama leksii z mystetstvoznavstva dlia studentiv I ta II kursiv starshoho kontsentru ta doshkilnoho fakultetu Poltavskoho INO na 1930/31 rik [Program of lectures on art studies for students of the I and II year students of the senior center and the preschool faculty of Poltava INO for 1930/31]. Archive of Ya. V. Verkhovynets.
- Hod, B., Yermak, O., & Kyrydon, P. (2009). Poltavskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni V. H. Korolenka: istoriia i suchasnist [Poltava V. G. Korolenko State Pedagogical University: history and modern times]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Zapysky Poltavskoho INO 1925/26 ak. roku [Notes of Poltava INO 1925/26]. Archive of Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Demianenko, N. M. (1998). Zahalnopedahohichna pidhotovka vchytelia v Ukraini (XIX – persha tretyna XX st.) [General pedagogical teacher training in Ukraine (XIX – first third of XX century)]. Kyiv: IZMN.
- Demianko, N. Yu., Vovchenko, S. V., & Haidamaka, V. M. (2014). Kafedra muzyky Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka: retrospektyvnyi analiz [Department of Music of Poltava V. H. Korolenko National Pedagogical University: retrospective analysis]. H. S. Levchenko, O. O. Lobach (Eds.). Poltava: TOV ASMI.
- Dopovidnyi lyst profesora Kharkivskoho INO Ye. Kaharova [Report letter from professor of Kharkiv INO E. Kagarov]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOV Ukrainy). Fond 166, opys 1, odyntysia zberihannia 1101.
- Lavrinenko, O. A. (1998). Praktychna profesiino-pedahohichna pidhotovka vchytelia u vyshchych zakladakh osvity Ukrainy (1917–1928 rr.) [Practical vocational and pedagogical preparation of a teacher in higher educational institutions of Ukraine (1917–1928)] (The author's abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences). Instytut pedahohiky i psykholohii profesiinoï osvity APN Ukrainy, Kyiv.
- Materialy pro stan ta navchalno-vykhovnu robotu Poltavskoho INO za 1921–1924 n. r. [Materials about the state and educational work of the Poltava INO for 1921–1924]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOV Ukrainy). Fond 166, opys 2, odyntysia zberihannia 1123.
- Otych, O. M. (2008). Mystetstvo u rozvytku indyvidualnosti pedahoha: istorychnyi i metodolohichnyi aspekty [Art in the development of the individual's personality: historical and methodological aspects]. Ziaziun, I. A. (Ed.). Chernivtsi: Zelena Bukovyna.
- Spohady Shevchenka S. A. [Memoirs of Shevchenko S. A.]. Archive of Ya. V. Verkhovynets.
- Sulaieva, N. V. (2013). Pidhotovka vchytelia v pedahohichnomu prostori neformalnoi mystetskoï osvity [Teacher training in the pedagogical space of non-formal art education]. Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.
- Tanko, T. P. (1998). Muzychno-pedahohichna osvita v Ukraini [Musical-pedagogical education in Ukraine]. Kharkiv: Osnova.

Одержано 21.11.2017 р.